

Kamptoestanden

in Nederlands Oost-Indië en Suriname

1940-1946

Getuigenissen en commentaren
bijeengebracht door
J. E. Stulemeyer

**Een doorgaans onbekende historie,
die toch ons allen aangaat**

**Uitgeversbedrijf De Pauwcv, Amsterdam
1978**

Prijs: f 9,60

Kamptoestanden

in Nederlands Oost-Indië en Suriname
1940-1946

Getuigenissen en commentaren
bijeengebracht door
J. E. Stulemeyer

**Een doorgaans onbekende historie,
die toch ons allen aangaat**

Uitgeversbedrijf De Pauw cv, Amsterdam

Postbus 9253

Postgiro 3491600
1978

Tel. 020-152997

ISBN 90 70132 044

INHOUD

Inleiding

1. Verhaal van J. E. Stulemeyer
2. Memorandums – Banjoe biroe
3. De arts dr. L. J. A. Schoonheydt
4. De Van Imhoff
5. Hoe ontstond deze psychose?
6. De NSB in Nederlands Oost-Indië
7. De pers
8. De geestelijke zorg
9. Nieuw Amsterdam en de Joden-savanne
10. De moorden op Fort Zeelandia
11. De vrijheid en de thuiskomst

Inleiding

In het Vlaamse Weekblad 't Pallieterke, Mechelse steenweg 2 te Antwerpen, dat in zijn 33ste jaargang geen week nalaat van zijn verbondenheid met Nederland blijkt te geven, stonden in zomer 1977 in vier achtereenvolgende nummers samen acht bladzijden, gegrond op mededelingen van J. E. Stulemeyer en dr. L. J. A. Schoonheydt over de 'Kamptoestanden in Nederlands Oost-Indië en Suriname 1940-1946.' Ze deden bij velen de vraag opkomen, of het niet wenselijk is in aansluiting aan onze uitgave 'Kamptoestanden' in Nederland een globaal historisch overzicht in het licht te geven van het toen in Oost-Indië en Suriname in dit opzicht gebeurde, een vraag, die te meer klemmend werd omdat zulk een totaal overzicht niet bleek te bestaan en nog te meer, omdat er een zeer nauw verband te constateren valt tussen het toen in Nederland en in Oost-Indië-Suriname gebeurde.

De vraag kan rijzen, of wellicht de tijd niet is gekomen al die gruwelen nu maar te vergeten en liever met rust te laten, maar we menen te moeten zeggen (met C. van Heekeren in zijn boek 'Batavia seint: Berlijn'), dat vijandschap dient te verdwijnen, maar het daarnaast nuttig en nodig blijft de geschiedenis vast te leggen en vooral de gebeurtenissen uit de oorlog, die onduidelijk zijn gebleven duidelijk te maken en objectief vast te leggen' (p. 8 van genoemd werk).

Deze motieven deden ons besluiten tot de uitgave van dit werk.

We behandelen niet *alle* 'Kamptoestanden' in Oost-Indië, dat wil zeggen we beperken ons tot de Nederlandse Kamptoestanden 1940-1946 in Oost-Indië en Suriname en houden ons niet bezig met de kamptoestanden onder de Japanse bezetting van 1942-1945. Wat onder de Japanse bezetting ter zake gebeurde is trouwens reeds lang uitvoerig beschreven en historisch voldoende bekend, zodat geen herhaling nodig schijnt en bovendien heeft de kampgeschiedenis onder de Japanners een totaal ander karakter dan de aan de Japanse bezetting voorafgaande door de Nederlandse autoriteiten beheerste kampgeschiedenis van 1940-1942 plus de hiermee verbonden vertakking in Surinaamse kampen, die tot 1946 uitliep.

We splitsen ons verhaal in hoofdstukjes, die ieder voor zich spreken. Vermeden worden voorzover mogelijk namen van beschuldigen, daar het ons niet te doen is om 'verhaal' te zoeken doch om de algemene kenmerken en fouten in het gebeurde toe te lichten. Sommige namen, die voluit worden genoemd, werden reeds eerder in publicaties, artikelen en televisie-uitzendingen voluit gepubliceerd, zodat het geen zin meer heeft deze namen door initialen te vervangen. De thans volgende hoofdstukjes zijn door verschillende personen geschreven, bij voorkeur door auteurs, die het beschrevene zelf meemaakten. We volgen het voorbeeld van 't Pallieterke en openen met het 'verhaal van J. E. Stulemeyer, die mede in belangrijke mate voor de inhoud van dit boek zorgde en als de vlagdrager ervan optreedt. Zijn mededelingen zijn in overeenstemming met zijn publicaties in 't Pallieterke.

De uitgevers

1. Verhaal van J. E. Stulemeyer

Op 14 april 1940 werd door de toenmalige Nederlandse minister van koloniën CH. J. I. M. Welter ingevolge regeringsbesluit van 6 april 1940 opdracht gegeven aan de Nederlandse gouverneur-generaal jhr. mr. A. W. L. Tjarda van Starckenborch Stachouwer om bij het ontvangen van het geseinde codewoord 'Berlijn' (als signaal van het uitbreken van de oorlog met Duitsland) de Duitsers in de Oost en alle verdachte personen te arresteren en te interneren. Op 10 mei 1940 werd dit prompt uitgevoerd, doch met de meest mogelijke willekeur. Behalve de Duitsers werden ook NSB-ers opgepakt. Van de opgepaktten waren zeer velen, ongeveer 60%, geen lid of donateur van deze beweging. Buren konden buren aan wie ze een hekel hadden aanbrengen. Domweg jaloezie was voldoende reden om mannen, vrouwen en kinderen in tevoren gereedgemaakte concentratiekampen te smijten. Voor een aantal van hen zou dit zelfs 6 jaar en 3 maanden duren. Er zijn trouwens ook NSB-ers toen 'vergeten' Niet alle NSB-ers werden geïnterneerd. Intussen zouden de Nederlanders eens laten zien, wat zij voor ons in hun mars hadden, mishandelingen, vernederingen zonder tal, ook schietpartijen en moorden. In tegenstelling met wat in andere landen gebeurde zijn de toen gepleegde oorlogsmisdaden van Nederlanders tegen Nederlanders nooit berecht. Als later soms zonneklaar bleek, dat zulke daden waren geschied bleken de verantwoordelijke personen niet te vinden. De Nederlandse regering wilde eenvoudig niet erkennen, dat zijzelf en de toenmalige gezagsdragers in Oost-Indië ver buiten hun boekje waren gegaan. Ze hadden er trouwens zelf nadrukkelijk de algemene opdracht toe gegeven. Er werd later ook nagenoeg niets gedaan om de slachtoffers schadeloos te stellen. Nederland loopt steeds vooraan als er in andere landen iets verkeerd te bestraffen valt, maar het dubieuse handelen van verantwoordelijke gezagsdragers in de oorlogsjaren en daarna werd teveel gecamoufleerd.

Laat ik vertellen wat ik meemaakte. Op 10 mei 1940 was ik op Java in militaire dienst. Het eerste wat ik die dag deed was naar de nieuwsberichten luisteren. Ik vernam, dat de Duitsers Nederland waren binnengevallen, ook dat de in Nederland wonende NSB-ers en in Indië wonende Duitsers werden geïnterneerd. Nu, dat de Duitsers werden geïnterneerd kon ik begrijpen. Maar ook de NSB-ers? Dat begreep ik niet. Ik was zelf geen NSB-er, ook geen donateur. Ik had helemaal geen politieke belangstelling en had er ook geen verstand van. Ik was zeer verbolgen op de Duitsers, die zo maar een klein land binnenvielen; wist ik veel van de achtergronden. Ik was toen 22 jaar, jong getrouwd en had een dochttertje van 1 jaar oud. Politiek was ik volkomen naief en geloofde alle verhalen, ook dat generaal Winkelman vermoord was geworden; ik geloofde zoals de kranten schreven dat Rotterdam gebombardeerd was door de Duitsers en meer dan drie honderddui-

zend doden te betreuren had. Later bleek dat Rotterdam ongeveer 900 doden had en Winkelman nog steeds leefde. Maar ook 900 is veel. Enige dagen verliepen in grote spanning. De paraatheid van Indië was groots opgezet; rond het postkantoor stonden allemaal delemans (kleine koetsjes) opgesteld en de twee batterijen luchtafweergeschut, 10,5 cm en 8 cm, stonden gevaarlijk naar boven te wijzen; 8 luchtafweerkanonnen. Van de 10,5 cm was het vuurleidingstoestel in de sawah verloren gegaan, maar niettegenstaande dat verlies zouden de Japanners het toch nooit wagen om Indië aan te vallen. Bovendien waren er een aantal nog intact zijnde luchtafweer-mitrailleurs 12,7 mm. Er was dus geen reden tot paniek.

Op de 13e mei kwam ik weer thuis van de zware voorbereidingen en luisterde naar het nieuws, tweede Pinksterdag. Ik vernam, dat de koningin de benen had genomen naar Engeland; en de ministers Welter en Van Kleffens hadden 80% van de Nederlandse goudvoorraad meegenomen. Ik was hevig teleurgesteld over dat vertrek en reageerde op dat bericht, met de uitroep: 'Nu komen die moffen binnen en neemt de koningin de benen!'

De ramen stonden open en een vriendelijke buurman met zijn vriend (Beekwilder en IJkma) brachten mij aan. Eensklaps stonden er 10 gewapende militairen, aangevoerd door kapitein Blecking, die mij gelastte met mijn handen omhoog mee te komen.

Ik werd in een militaire cel getrapt en op mijn vraag, wat dat te betekenen had werd door Blecking gezegd: 'houd je smoel dicht, vuile landverrader', en de deur ging op slot. Na een maand in de cel gezeten te hebben werd ik weer door 10 militairen uit de cel gehaald en naar het station gebracht, bestemming Tjimahi bij Bandoeng. Dat was een militaire strafgevangenis. Daar aangekomen bleek mij, dat er nog meer militaire gevangenen zaten met het odium '*landverrader*'. Wij hadden daar enige mate van vrijheid op een grasveldje en mochten ook roken. Schrijven op een briefkaart naar mijn vrouw was toegestaan; 100 woorden. Meer dan de helft van die honderd woorden werd meestal geschraapt of zwartgemaakt (censuur).

Mijn vrouw bleek eveneens geïnterneerd te zijn, met onze dochter. Mijn vrouw was net zo politiekloos als ik, maar van mijn dochter kon ik het wel begrijpen; als ik thuis kwam stak ze altijd een handje omhoog; dat was duidelijk een nazigroet. Het is natuurlijk wel begrijpelijk, dat een kind van een jaar oud de nazigroet brengt en ze deed het openlijk; zulks werd direct gerapporteerd aan de chef van de P.O.D. Van der Most. Daarmede kwam Indië in groot gevaar. Ik, naieveling, had altijd de idee gehad, dat ze mij groette als ik thuis kwam, maar nee, deze valse schurkin bracht natuurlijk de nazigroet; en om die reden vind ik het zeer zeker verantwoord en getuigend van een waakzaamheid zonder weerga om dat kind te doen interneren, samen met haar moeder. 'Recht zal geschieden. Met al deze handelingen konden de mensen in Indië rustig gaan slapen; Indië was gered!'

Er kwamen berichten binnen, dat veel NSB-ers waren opgepakt en met het gouvernementsvaartuigje 'de Sirius' naar het eiland Onrust gebracht, waar

een Duitse Jood Frühstück doodgeschoten werd op last van de Nederlandse kapitein der infanterie De V. omdat de man zo gezegd te dicht bij het prikkeldraad kwam. Het was moord. Moordenaar en opdrachtgever zijn nooit berecht.

In september 1940 werd ik voor het eerst gehoord door drie militairen. Van Genugten, Uhl en Von Seitlitz Kurzbach. Ik waande me in Duitse gevangenschap door die Duitse namen; en toen ze mij zeiden, dat ik ontslagen was uit de militaire dienst, dacht ik eerst aan een geheim complot. Maar later stelde ik mij gerust met de wetenschap, dat het parate Nederlands-Indische gouvernement en haar totale leger mijn vrouw en gevaarlijke dochter nog steeds achter slot en grendel hadden. De vrouwen en kinderen zaten in het mooie Banjoebiroe niet zo ver van Semarang, veilig bewaakt door het KNIL en voor de binnenbewaking door vrouwen van het Leger des Heils. Ruim 367 vrouwen en kinderen waren toch maar even door het dapper optreden van deze militairen gevangen gezet, veilig achter prikkeldraad. Toen de Japanse militaire autoriteiten dit vernamen hadden ze er meteen genoeg van zich in een avontuur met wapengeweld te storten. Zij vielen later wel Amerika aan in Pearl Harbor, maar na wat ze gehoord hadden van de veldslagen bedreven door het KNIL tegen die gevaarlijke vrouwen en kinderen, dorsten ze niet meer de oorlog te verklaren aan de kolonie Nederlands-Indië. Daarom nam de Nederlandse regering in Londen zelf het initiatief om de oorlog te verklaren aan Japan.

Na deze overwegingen was ik gerust gesteld.

Ik werd door een groot aantal militairen naar het station te Tjimahi gebracht met bestemming Ambarawa (Midden-Java).

Ja, waarom gebeurde dit? Ik had er wel een verklaring voor.

In militaire dienst belast met de menage van de soldaten had ik geweigerd een levensmiddelenlijst te ondertekenen, omdat er van de 28 cent per dag 15 cent per dag van elk van de 700 soldaten gestolen werd. Ik had toen tot de Chinese leverancier gezegd: Er ontbreekt teveel aan de etenswaren, die je moet leveren. Ja toean, zei de Chinees, maar we moeten toean B (de kapitein) en toean R (de overste) levensmiddelen voor niets leveren. Ik antwoordde: Dan teken ik de lijst niet af. Dit schoot me door de geest toen de heren mij aan het uitkafferen waren. Ja, waarde medeburgers, zo ging dat. Wie ergens een grotere of kleinere vete tegen iemand had, pakte bij het bevel 'Berlijn' de betreffende op en verklaarde hem tot vuile landverrader. Men pakte NSB-ers op, hoewel in de 'kolonie' in tegenstelling met Nederland het lidmaatschap van de NSBers zelfs aan ambtenaren nog niet was verboden en pakte bovendien iedereen op, met wie men meende een appeltje te schillen te hebben. Van de toen in Nederlands Oost-Indië gearresteerde Nederlanders was hoogstens 40% NSBer, circa 60% waren dit niet.

De arrestaties zagen er dus nogal terroristisch uit, zo'n beetje methode-Amin Dada van Oeganda, die we natuurlijk hevig veroordelen.

Vergeet niet, geachte lezers, de vonnissen van die tijd met een kritisch oog en

een begrijpend hart te bekijken. De roskam moet er nodig door. Zeker men kan met een kromme stok wel rechte slagen uitdelen. Dat is toen in Nederland vaak gebeurd. Maar, men deelt er ook kromme slagen mee uit. Niet alle schuldig verklaarden in Nederland waren werkelijk schuldig en niet alle langdurig geïnterneerden verdienden dit, ook wij niet. Vergeet tevens niet, dat ge een reclasseringswetgeving hebt. Deze moet nooit worden verwaarloosd en allerm minst jegens de veroordeelden van toen, zoals gemakshalve en discriminerend maar al te vaak gebeurt. Ge moet er in tal van deze gevallen wel 100% extra reclassering bij doen. Dit eist de erecode van de E E G, als ge het precies wilt weten en deze niet alleen op anderen toepast maar ook op uzelf.

In de bloeitijd van de NSB in Indië (1934-1937) telde ze circa 2000 leden, daarna liep het ledental terug; in april 1940 telde de NSB in Indië 1100 leden en 700 donateurs. Op het totaal aantal Nederlanders in Indië, circa 300 000, was dit een gering percentage (½%) Het aantal Duitsers in Nederlands-Indië was toen circa 2400.

In juni 1940 publiceerde de Indische regering een lijst met 474 namen van in Indië geïnterneerde Nederlanders.

Er zijn nog veel 'Na-arrestaties' geweest, maar waarschijnlijk hebben dus ook heel wat NSBers zich weten te 'drukken', te meer wanneer men in aanmerking neemt, dat van die 474 geïnterneerden méér dan de helft *geen* NSBers waren! Maar of die lijst van Batavia juist was?? In Ambarawa alleen zaten er al 650 en dat was niet het enige kamp.

* * *

Te *Ambarawa* aangekomen zagen we een bepaald niet prettig uitziend kamp waar de kommandant Mosselman ons vriendelijk toesprak met de woorden: Zo, vuil geboefte, smerige stinkende landverraders, — en er vervolgens nog een hele litanie aan toevoegde van zuiver Nederlandse en Maleise scheldwoorden. Hij sprak ons verder moed in door te verklaren, dat hij geen seconde zou aarzelen om ons kapot te schieten als we ook maar het geringste deden, wat hem niet aanstond. Hij wees ons het gezellige kamp, waaromheen voor onze veiligheid drie rijen prikkeldraad waren bevestigd aan zeer artistieke palen. Het geheel in het kamp maakte dito indruk; een soort camping-idee; de barakken hadden jaren geleden dienst gedaan als tabaksfermenteerschuren, maar omdat bij regen het binnen haast net zo hard goot als buiten, waren ze voor dat doel afgeschaft. De geïnterneerden, (ongeveer 650 in getal) konden vanaf hun strozak waarop ze konden slapen zich tevens wassen (de strozakken waren drijfmat) door het dak naar de Indische sterrenhemel staren (gedachtig het lied 'sterren stralen overal') en hun zonden overdenken.

De gelukkige bewoners van het kamp mochten ook schrijven naar hun familieleden; op een briefkaart 100 woorden, waarvan evenals in Tjimahi de

helpt werd zwart gemaakt of weggeschrappt; nu ja, die jongens van de censuur zaten daar ook niet voor niets.

Er waren ook vrouwen van geïnterneerden die niet opgepakt waren. Deze vrouwen werden in de plaatsen waar ze woonden vriendelijk gegroet door hun medeburgers; vuile hoer, ze moesten jou ook maar in een kamp gooien, ze moesten jullie afmaken, landverraders, en nog meer vriendelijke opmerkingen. De samenstelling van de inboorlingen van het kamp was als volgt: Duitsers, Nederlanders, wel en niet NSB-ers, Indo-Europeanen, Chinezen en Joden. Een gemêleerd gezelschap, gekleed in kaki korte broek, verder niets, een eldorado voor homo's; wij hadden deze niet, want die zaten nog aan de andere kant van 't prikkeldraad en waren dus beveiligd. Deze vorm van discriminatie heeft mij altijd gegriefd. Voor 650 man hadden we 1 kraan; deze kraan stond niet helemaal open, maar gaf altijd een flinke straal van 2 mm. Bij deze luxe hadden we nog een waterput vlak naast de latrine. In de waterput dreven de faecaliën vrij en frank rond. Een vrolijke noot was altijd als kapitein Mosselman in het kamp kwam en hier en daar de nodige verwensingen uitte. Hein Hofmeester, één der geïnterneerden, had het geluk, om aan een kogel te ontsnappen; de bewapening en amunitie waren zo slecht en oud, dat het schot op Hein Hofmeester afgevuurd niet afging, Mosselman strafte Hein dus maar met 14 dagen cellulair. Die Mosselman was een uitgesproken geweldenaar: dergelijke lieden werden op ons afgestuurd.

Als resultaat van een enquête verklaarde de procureur-generaal mr. A. S. Block: 'Na nauwkeurig onderzoek is gebleken, dat er bij de Nederlands-Indische geïnterneerden geen sprake was van staatsgevaarlijkheid', maar, aldus gaat de verklaring van de hoge magistraat voort, 'door de langdurige opsluiting en de mensonwaardige behandeling zijn die mensen zo verbitterd geworden, dat zij in het belang van de oorlogsinspanningen niet kunnen worden vrij gelaten. Daarom moet de internering worden voortgezet' . . . Dit was de 'rechtspraak van de hoogste justitie-autoriteit. Ongelofelijk eigenlijk; en toch waar. Het was net eender als, om nu eens een buitenlandse rechtspraak van datzelfde genre te noemen, de rechtspraak van het hof te Versailles in Frankrijk, waar een vrouw terecht stond op grond van drie aanklachten: a. Ze had haar man aan de Duitsers verraden, b. ze was zodoende indirect de oorzaak dat haar man door de Duitsers werd doodgeschoten, en c. ze hield niettegenstaande dit alles haar onschuld stijf en strak vol. Tijdens de rechtzitting kwam haar man binnen en zeide: Mijnheer de president, mijn vrouw heeft mij helemaal niet verraden en ik ben helemaal niet doodgeschoten. Hm, zei de president, rechtdoende; dan vervallen de beide eerste aanklachten; over blijft dus de derde aanklacht, dat de vrouw zo hardnekkig haar onschuld volhield. Dit werd door het hof bewezen geacht; uitspraak drie jaar gevangenisstraf. Ja, in zo'n verwilderde wereld leefden we toen. En als je daardoor 'verbitterd' wordt doet men er nog een extra portie bij. Gelooft iemand werkelijk, dat dit helpt? Verdwijnt een volkomen rechtma-

tige verbittering door een onrechtmatige en mensonwaardige behandeling willekeurig voort te zetten?

Deed men dit gemakshalve om voorlopig van de moeite af te zijn? Of soms in de hoop, dat de slachtoffers op de duur wel zo murw zouden zijn gebeukt, dat ze geen fut tot protesteren meer overhielden? Van de ethiek der heren autoriteiten, die zo 'regeerden', valt wel bedroevend weinig goeds te zeggen. Sommige polemologen (oorlogstheoretici) noemen het een staaltje van psychologische oorlogsinspanning.

Oorlogsinspanning is een harde plicht en de soldaat moet ertoe worden aangevuurd, maar indien de training hiertoe geschiedt op de rug en de ziel van onschuldigen hebben we voor een immorele psychologie, die dit goedpraat of vergoelijkt, geen waardering.

Nu goed, de meeste geïnterneerden, ook de meesten van hen, die 6 jaar en 3 maanden door dit dal van vernedering en mishandeling heen moesten, zijn er levend afgekomen. Vergeten maar?

Als er ooit weer zulk een crisis komt is te hopen dat onze nazaten uit de studie van de geschiedenis hebben geleerd, hoe het *niet* moet.

En ja, die 300 000 doden van Rotterdam! Hoe vaak heeft het publiek ons dit voor de voeten geworpen? En waarom hebben overheden, die beter wisten, dit gif niet bestreden? Moest de mensonwaardige behandeling nog wat worden aangewakkerd? Moest dit gifgas er nog bij komen? Waarom?

Natuurlijk wist men beter. Direct na de capitulatie heeft het toenmalige ANP in het stadhuis te Rotterdam onderzocht hoeveel doden het Duitse bombardement van Rotterdam had gekost. Het aantal doden bleek (met inbegrip van in die dagen normaal gestorvenen) 918 te zijn. Dit is gepubliceerd en was aan elke overheid bekend. Daarover leugens te verzinnen is het onwaardig werk van leugenaars.

Met het Duitse bombardement van Rotterdam had verder geen enkele Nederlander iets van doen. Het was de harde ijzeren militaire Duitse vuist, die toesloeg om een snelle capitulatie van Nederland af te dwingen; dit gelukte binnen 5 dagen. Daar heeft geen Nederlandse vijfde colonne iets aan toe of afgedaan; die zogenaamde vijfde colonne bestond trouwens niet, zoals iedereen weet en afdoend is vastgesteld. En om een vijfde colonne in Nederlands Indië te fantaseren, die schuld zou hebben aan de 300 000 onderstelde doden van Rotterdam of aan de komst van de Jappen, nu dan moet men aanleg hebben voor dom ganzengesnater; en ja, dit wás er rondom onze interneringskampen, zorgvuldig aangepord door mensen, die dit 'oorlogsinspanning' wilden noemen. Ja, die waren er; zorgt ervoor, dat ze nooit opnieuw in actie komen. Wat meer ontwikkeling en bezadigdheid plus eerlijkheid dan toen aanwezig bleek, is nodig, broodnodig.

Wat was er dan eigenlijk in Oost-Indië aan de hand? Een 'vijfde colonne' was er niet, in Nederland niet en in Nederlands Oost-Indië *helemaal niet*. Aan het bombardement van Rotterdam had geen Nederlander enige schuld; en de Nederlanders in Indië *absoluut niet*. Wat was er dan *wèl*? We

kregen later te horen 'collaboratie', samenwerking van Nederlanders met Duitsers. In hoever zulk een collaboratie in Nederland voorkwam konden we in Oost-Indië niet beoordelen; maar dat wat in Nederland landsverraderlijke collaboratie zou moeten heten, kon men met goed fatsoen niet zo maar afwentelen op de Nederlanders in Nederlands Oost-Indië, want hier was de veronderstelling van zulk een collaboratie gewoonweg waanzin. Er was geen enkele Nederlander in de Oost, die een speciale geneigdheid bezat om zo iets te beginnen met Duitsland of met Japan of met beide. Van Duitse of Japanse zijde werd daaraan ook niet merkbaar gewerkt. De Duitsers hadden al genoeg in Europa om handen en de Japanners waren toen nog ver genoeg weg. We hadden van geen van beiden last en het enige wat in Indië werd besproken was, of we wel genoeg wapenen hadden, indien de nood aan de man kwam. Aan bewapening was er een aanmerkelijk tekort; maar dat konden wij niet helpen; dat was de schuld van het vaderland.

Er was geen enkele ook maar enigszins houdbare reden te noemen voor de behandeling die ons toen werd aangedaan.

Maar laat ik eerst verder gaan met het verhaal over de 'internering'.

* * *

In *Ambarawa* werd een aanvang gemaakt met het afvoeren van een groep van ongeveer 50 man, die als de meest 'gevaarlijke sujetten' werden beschouwd, naar het fort *Ngawi*, meer in het oosten van Java, het vroegere strafkamp voor militairen. Reeds enige weken te voren was er al een nog gevaarlijker groep naar Ngawi gestuurd, die in een buitenbarak, wegens het vele prikkeldraad de 'kooi' genaamd werd opgesloten. Wij als tweede groep kwamen in het fort zelf. Later kwamen er nog meer van Ambarawa.

De ontvangst was conform de voorbereidingen. De commandant gelastte: aantreden! Duitsers hier, landverraders daar! Nu, Duitsers waren we niet; er was dus niet veel keus. We traden dus aan voor wat we waren, ten onrechte van landverraad beschuldigden. De legering was slecht; slapen op vuile stenen vloeren zonder stro of dekking, onvoldoende en slechte voeding, gebrek aan drink- en waswater, gebrek aan gelegenheid om behoeften te doen, vrijwel totaal geen medische verzorging, de bagage ingehouden en zoals later bleek leeggeplunderd, waarbij de koffers met klewangs waren opengesneden en o.a. documenten van waarde (geboortebewijzen, accepten enz.) weggenomen en verbrand. Onder de staatsgevaarlijke landverraders bevonden zich knapen van 14 jaar en ouden van dagen van 60 tot 80 jaar. Contact met advocaten werd botweg geweigerd.

Ik zat in het fort en maakte kennis met Enno Postma; hij was lid van de Vaderlandse club, volslagen tegenstander van de NSB. Ze hadden hem op Sumatra opgepakt, maar dat bleek een vergissing; hij was recalcitrant. Eigenlijk moesten ze iemand anders hebben, maar zoals gebruikelijk, vergissingen werden zelden hersteld. Hij werd in opdracht van luitenant De B

aan een paal gebonden en ontving 12 zweepslagen. Familieleden deden alles om hen vrij te krijgen, maar toen hij bij de commandant moest komen en hij van woede uitriep: 'Wat zijn jullie voor een rotschoften' werd hem gezegd, dat hij een verbitterd mens was en derhalve niet vrijgelaten werd. Hij bleef nu verder tot een jaar na de oorlog (1946) zeer 'staatsgevaarlijk'. Verder kregen we nog aanvulling van staatsgevaarlijken, die ze hier en daar oppakten, zo ook dr. Douwes Dekker, een communist, ene Bakker (de spion). Hij was met een Amerikaanse vrouw getrouwd; die mocht buiten het prikkeldraad blijven. Bakker was helemaal geen spion, maar die halfgare dronken *gezagsdragers* wisten niet wat ze deden. Bovendien was het een gemakkelijke manier van oorlogvoeren tegen ongewapende mannen, vrouwen en kinderen. Later toen ze de Japanners tegenover zich kregen, hadden ze de broeken vol van angst. De grote legercommandant van het roemrijke Indische leger, wiens leuze was 'liever staande te sterven, dan knielende te leven', stond in Bandoeng voor hotel Homan te huilen als een kind. Toen werd een Japans officiertje zo kwaad, dat hij die man een paar flinke draaien om z'n oren gaf (overgenomen uit 'Vrij Nederland') Ja, één ding kan gezegd worden, de afschuwelijkheid, waarmede door onze overheid werd opgetreden was in schier geen ander land in de wereld terug te vinden. Brieven en requesten aan de gouverneur-generaal en de legercommandant werden nimmer beantwoord. Later werd er een commissie benoemd door de procureur-generaal mr. Block. Ze bestond uit onder anderen Lamberts, Gaai-mans, en nog een paar. Zij hield een minutieus onderzoek naar onze antecedenten etc. en kwam eind oktober 1941 tot de slotconclusie, die werd gepubliceerd in de Staatscourant, dat er van staatsgevaarlijkheid der geïnterneerden geen sprake was, zelfs niet van de intentie daartoe, maar dat zij door de doorgestane langdurige behandeling nu verbitterd waren geworden en om die reden niet vrijgelaten konden worden. Men sprak nog wel over een gezinsïnternering en dat werd ook voor een kleine groep verwezenlijkt. Maar de rest bleef waar ze was.

Contact met onze vrouwen bleef uit. Omdat onze kaarten altijd voor het grootste deel zwart gemaakt werden door de censuur, raakten vooral de jongeren nog wel eens overstuur en werden balorig. Toen werklieden (koe-lies) bezig waren om de benteng (fort) wit te kalken hadden zij de bamboeladders vergeten mee te nemen. Er werd door ons jongeren dankbaar gebruik gemaakt van die gelegenheid om daarmee naar de andere groepen over te klimmen, want al deze gevaarlijke lieden waren streng van elkander gescheiden. Zo ontmoetten oude bekenden elkaar weer. Maar eensklaps ging het alarm, dat we waren gezien door de bewaking. Meteen kwamen soldaten van de wacht en er werden enigen opgesloten. Ik bevrijdde Hartog van Banda uit z'n cel en toen waren we door het dulle heen.

Het fort stond in minimum van tijd in 'lichte laaie'. Toen we de brandslangen doorsneden gelastte kapitein Van Temmen op de geïnterneerden te schieten. Er bleek echter niet één bereid van zijn vuurwapen gebruik te

maken. Er werd wel geschoten, maar alleen in de lucht. Wij probeerden te ontsnappen maar het hele eiland was afgezet met militairen. Later werd een onderzoek ingesteld door een commissie met veel sterren en goud opgedirkte lieden: ik noem expres deze personen niet officieren, daar ik een officier zo niet kan noemen als hij zich schuldig maakt aan lafhartig optreden tegen vrouwen en kinderen. De brand in het fort culmineerde in een arrestatie van een zevental jongeren van ons, die afzonderlijk naar gevangnissen werden gestuurd (Cheribon) en Hartog van Banda en ik moesten naar Struiswijck in Batavia. Daar kwam na verloop van tijd kapitein Spoor, (de latere generaal die vermoord is geworden) en de dikke Hein ter Poorten, legercommandant, Hein begon met gelijk uit het hoofd alle bestaande vloeken en scheldwoorden te bezigen, die hij vinden kon. Een Amsterdamse straatjongen zou nog gebloed hebben, als hij dat vocabulair had gehoord. Hij stond voor mijn cel te schreeuwen als een gek. Later zou hij door de Japanners in dezelfde cel worden gegooid. Hartog van Banda, die meer een dichter was, zei tegen hem: 'Jongetje, mag jij van je moeder wel zulke woorden zeggen? Ga maar liever met je hoepeltje spelen, je mag niet zo stout zijn'. Het schuim van woede kwam op zijn uiterlijk. In het boek van J. C. Bijkerk, 'Vaarwel, tot betere tijden', 2de druk 1977, leest men meer over hem. In Bijkerks boek leest men heel wat staaltjes over ons interneringsleven; het is het lezen waard. Ja, die Hein ter Poorten was wel van een heel ander gehalte dan de vorige legercommandant; maar deze moest dan ook het veld ruimen.

Spoor vroeg aan mij (de Japanners gingen op de uitnodiging oorlogsverklaring vanuit Londen in en kwamen steeds nader) of ik er wat voor voelde om mee te vechten voor mijn vaderland. Nu was Indië niet mijn vaderland, maar als men mij niet zo schandalig behandeld had, had ik zeker meegedaan om tegen de Jappen te knokken; na anderhalf jaar van pesterijen en opsluiting van mijn vrouw, dochter en mijzelf, was ik daar zeker niet meer toe bereid. Hij begreep het overigens zelf wel en liet het daarbij. Hartog en ik moesten ons een paar dagen later klaar maken en gewapende militairen, gelastten ons op een vrachtwagen te klimmen. Dat was 19 januari 1942, we reden naar een andere gevangenis 'Tjipinang' waar nog een aantal gevangenen uit Ngawi zaten, waaronder Jan Groenewegen, Dreessens, Cockinga, Schoonheyt en nog enigen. Toen gingen we naar het station. We werden de wagons in geslingerd (veewagens) helemaal omwikkeld met prikkeldraad). De reis ging in oostelijke richting. Onderweg werden ook nog de vier uit de gevangenis te Cheribon uitgenodigd; vervolgens kwam er een heel stel bij uit Ngawi, zodat het totaal kwam op 146. We wisten niet welke bestemming de trein had. Op de stations waar we moesten stoppen dachten de bewakers zeker, dat we aardappelen waren, want iedere keer probeerden ze met hun bajonetten naar binnen te prikken of we al gaar waren. Het was inderdaad gloeiend heet in die wagons, maar we waren wel wat gewend. Na een lange reis kwamen we uiteindelijk in Soerabaja aan.

Daar stond het keurkorps der mariniers ons al vriendelijk op te wachten, politie en andere geuniformeerden brachten ons naar het motorschip 'Tjisadane' waar we door de heren mariniers met knuppels in het ruim werden geslagen, in een ijzeren kooi. Middernacht vertrokken we uit Soerabaja naar de voor ons onbekende bestemming. Via Kaapstad, waar het schip moest bunkeren, ging de reis verder. Luchten mochten we niet en de patrijspoorten bleven gesloten. Op 20 jan. 1942 waren wij vertrokken en op 1 maart 1942 kwamen we aan op de rede van Suriname. Wij vernamen onderweg, dat op dezelfde dag van ons vertrek ook de 'Van Imhoff' vertrokken was met 478 Duitsers, die, daar de 'Van Imhoff' niet voorzien was van de verplichte Roode Kruis-vlag, aangevallen werd door een Japans vliegtuig. Een bom trof het schip, de bemanning en de mariniers van de bewaking verlieten het schip (dat overigens nog zeven uur bleef drijven) maar de gevangenen werden aan hun lot overgelaten.

Hierover handelt een volgende stuk nader.

Gedurende onze reis naar Suriname werd er nog menigmaal geknuppeld door de mariniers, zodat wij onder ons deze heren de knuppelaars noemden. Op de rede van Suriname moesten we blijven wachten, totdat er een klein scheepje de 'Prinses Juliana', langszij kwam om ons over te nemen. Een plankier werd van het ene schip naar het andere gelegd; één voor één moesten we over die planken heen lopen. Maar dat was een kunststuk, omdat dat kleine scheepje lag te slingeren. We werden braaf geholpen met knuppelslagen van de knuppelaars. In het kleine voorruim werden er 146 naast en op elkaar gegooid. Daarna duurde het nog enige uren voor we vertrokken. De drankfles werd op de 'Tjisadane' geducht aangesproken en toen het stel goed lazarus was, vertrok dat kleine scheepje met bestemming gevangenis 'Nieuw Amsterdam'.

2. Memorandums, Banjoe biroe

Een belangrijk verdedigingsmiddel van de geïnterneerden was het *memorandum*. Memorandums waren collectieve beschrijvingen van wat men in de internering ondervond, bestemd voor de buitenwacht. Ze waren collectief, dat wil zeggen niet persoonlijk ondertekend, want dit zou voor de ondertekenaar speciale gevaren opleveren, wat de schrijver van 'Kamptoestanden' in Nederland duchtig heeft ervaren. Ze waren namens allen gezamenlijk opgesteld. Enkele van deze naar buiten gesmokkelde originele memorandums zijn ons ter hand gesteld.

Het memorandum van het *vrouwenkamp* getuigt aldus: Hét begon ook voor de vrouwen en kinderen op 10 mei 1940. Huis na huis werd door de inheemse politie aan de bewoners hun arrestatie aangezegd. De mannen werden afzonderlijk meegenomen, de vrouwen en kinderen eveneens. Bin-

nen het kwartier moest men met de politie mee zodat niet veel bagage kon worden meegenomen. We kregen eerst onderdak in wachtlokalen, slapen op de grond, dag en nacht streng bewaakt door de politie. Het transport groeide steeds aan. Ook Duitse vrouwen en kinderen werden eraan toegevoegd. Eten en drinken, wel het was er vaak niet en als het er was was het slecht. Het geheel leek meer op het bijeendrijven van een troep beesten dan op een internering van mensen. Alle juwelen, ook de trouwringen, werden ons afgenomen. Op 28 mei, dus na 18 dagen 'bijeendrijven', ging het hele transport naar *Banjoe biroe*, met autobussen, voor en achter elke bus gewapende militairen, bajonet op het geweer, ook militairen in de bussen, samen 340 vrouwen en ruim 100 kinderen. Het kamp *Banjoe biroe* bestond uit 3 stenen barakken, elk met 4 zalen. De vochtige muren zaten dik onder de schimmel. Plafonds ontbraken zodat vleermuizen, gevogelte en ongedierte vrij toegang hadden. De strozakken, waarop moest worden geslapen, waren gevuld met smerig stro en kletsnat. De toiletten waren buiten, 5 langwerpige gaten in de grond, zonder deuren of schotten. Het begin na de inschrijving was: allemaal uitkleden en inspectie, uitermate vernederend. Daarna kreeg ieder een injectie tegen typhus en cholera. Vervolgens moesten de vrouwen de bagage zelf naar de zalen slepen terwijl de soldaten zittend toekeken. Hygiëne ontbrak. Medicijnen waren er zelden. Hoe de gezondheidstoestand was, vooral van de ouderen en van de kinderen, kan men zich indenken; vervuiling, puisten, buikklachten, het was regel. Het eten (blikken borden met kroezen, maar geen vorken of messen, zodat je het eten met de handen uiteen moest scheuren) bleef al de tijd, dat de geïnterneerden in dit kamp waren, buitengewoon slecht, stinkend en met ongedierte. Op alle overtredingen, een hele waslijst, stonden straffen, ook celstraf. In een schuur werden de meegebrachte koffers bewaard. Toen de geïnterneerden na maanden ze weer eens mochten gaan bekijken om er wat goed uit te halen, bleken de meeste leeg. In een koffer, die vol kleren was geweest, lag alleen nog maar een ceintuur. Een vrouw, die een kindje verwachtte en ook kreeg, had zorgzaam een babyuitzet meegesleept; alles was weg. Koffers, die op slot hadden gezeten waren kortweg opengesneden. Ja, zo gaat dat en dat onder Nederlands bestuur. De briefkaarten van onze mannen mochten we soms lezen, maar moesten ze direct weer teruggeven; ze werden verscheurd. Na 10 maanden bleek de toestand van de vrouwen en kinderen van dien aard te zijn, dat de overheid verbetering nodig vond. De geïnterneerden van *Banjoe biroe* werden op 22 maart 1941 overgeplaatst naar het zogenaamde 'beschermingskamp' *Blitar*. Hier waren de toestanden beter dan te *Banjoe biroe*; slechter kon het vermoedelijk ook niet. Op 2 september 1941 moesten allen naar *Salatiga* verhuizen. Zo allengs konden we van onze 70 cents per week zakgeld weer iets kopen. Elk stapje in de richting van de beschaving was een onvoorstelbare weldaad. Maar toen kwamen de Jappen en de narigheid begon van voren af aan.

* * *

Ja, die memorandums waren nuttig. Ze maakten vooral veel indruk op de inheemse bevolking, zowel in Oost-Indië als in Suriname. Toen de Engelsen van de inhoud kennis nemen en ook persoonlijk zagen, hoe de interneringen werden uitgevoerd, spraken ze er schande van. De Britten beschouwden als een der grondslagen van een goed beheer, dat de blanken hun prestige moeten bewaren. Toen de inheemsen zagen hoe blanken blanken behandelden, verloren ze hun respect voor het blanke ras. De inheemsen begrepen die behandeling niet en al naarmate ze er meer van wisten kregen zij sympathie voor de mishandelden. Dit was zowel in Oost-Indië als in Suriname het geval.

In het volgende komen de memorandums nog vaker ter sprake.

3. De arts dr. L. J. A. Schoonheydt

We ontleen het verhaal van dr. Schoonheydt in hoofdzaak aan 't Pallieterke en raadpleegden voorts het grote boek van Anthony van Kampen over dr. Schoonheydt, getiteld 'Een kwestie van macht', dat in 1975 het licht zag.

Dr. L. J. A. Schoonheydt werd op 6 juni 1903 te Magetan in de residentie Madioen op Oost-Java als zoon van een aspirant-controleur van het Nederlandse binnenlandse bestuur geboren. Hij werd medicus. Van 1934 tot midden 1937 was hij werkzaam aan de Geneeskundige Hogeschool te Batavia (thans Djakarta). Van grote invloed op zijn verdere leven werd het bezoek dat Anton Mussert in 1935 aan Indië bracht. Mussert werd toen officieel door de gouverneur-generaal De Jonge in audiëntie ontvangen, ook door de legercommandant te Bandoeng en door de sultan van Djocja; en Helfrich, de latere commandant van de zeemacht in Indië en vice-admiraal, leidde hem persoonlijk op het marine-etablissement te Soerabaja rond. Er bestond in Indië geen verbod voor militairen, ambtenaren en burgers om lid van de NSB te zijn. Zulk een verbod bestond uitsluitend voor marine-officieren, die niet onder de Indische regering, doch onder de Nederlandse regering stonden. Blijkbaar bestond er te Batavia geen afwijzing van de NSB. De drang hiertoe kwam uit Nederland. In 1936 gaf dr. Schoonheydt zich op als lid van de NSB. In 1937 werd hij havenarts van Tandjong Priok, een belangrijke en zeer drukke positie. Dit werk deed hij met groot succes. Op 22 april 1940 kreeg hij het verzoek van de autoriteiten om als lid van de NSB te bedanken. Daar 's lands belang voorging boven alles voldeed dr. Schoonheydt de volgende dag aan dit verzoek. Op 10 mei 1940, de dag van de Duitse inval in Nederland, volgde in Indië het officiële verbod voor militairen en ambtenaren om lid van de NSB te zijn, medio juni gevolgd door een algemeen verbod, dus ook voor burgers geldende. Welaan, dr. Schoonheydt had reeds op 23 april aan het regeringsverzoek voldaan; hij was dus geen lid meer en had formeel derhalve niets meer te vrezen. Met precies evenveel enthousiasme echter als in 1935 de NSB in Indië was ontvangen,

met evenveel geestdrift was men nu bezig, onder aanvoering van een eveneens overstaggegane dagbladpers, deze te verfoeien en te verwerpen. Op 10 mei 1940 werd ook dr. Schoonheydt slachtoffer van de algemene paniek en massapsychose. Hij werd gearresteerd. In 1976 schreef de politiek onbesproken Nederlandse oud-bestuursambtenaar C. van Heekeren in zijn boek 'Batavia seint: Berlijn': 'Hoe men de maatregelen ook bekijkt, men kan niet ontkennen, dat het koloniaal bestuur in die dagen wel al het mogelijke heeft gedaan om het beeld van de superieure blanke, dat men anders zo graag hoog houdt tegenover de Indonesiërs, voorgoed en grondig te vernietigen'. Dr. Schoonheydt werd onder het gebruikelijke schelden en slaan op het eiland Onrust in een barakkenkamp gestopt; het was er overvol; de enige slaapplek was de betonnen vloer zonder stro. Voedsel en drinken waren er niet, evenmin dekens. De praktisch open betonnen toiletten waren vervuild en stroomden over. Uit gesprekken met de mede-gevangenen leerde hij, dat feitelijk niemand wist waarom hij was opgepakt; er waren oud-NSBers bij maar ook mensen, die nooit aan 'politiek' hadden gedaan. 's Avonds werd er lukraak tussen en over de barakken geschoten. De jonge Duitse Jood Frühstück, die te dicht bij de tralies kwam, werd zonder waarschuwing in de rug geschoten; hij stierf. In de barakken vond dr. Schoonheydt niemand die verhoord werd, laat staan berecht. Zo iets was in de 20ste eeuw blijkbaar overbodig geworden. Mensenrechten? Kom, kom. De paniek en de waanzin heersten.

Op 31 mei 1940 werd dr. Schoonheydt met 132 gedetineerden gestopt in het schip Sirius en, opgesloten met al deze 132 man in een klein ruim van 6 bij 8 meter (en 2½ meter hoog). De bedoeling was ons allen te djemoeren, uit te drogen, een wreed systeem, dat ook tijdens de latere politionele acties meer dan eens op gevangengenomen Indonesiërs werd toegepast. De gevangenen bevinden zich dan zonder uitzondering door de hitte en gebrek aan zuurstof in ademnood. Het was de vraag hoevelen levend Priok zouden bereiken. Schoonheydt had zijn behoud aan inheemsen te danken, die weigerden te schieten toen hij een uitgang forceerde. Ze begrepen er niets van, dat Nederlandse officieren inheemsen hadden opgedragen op Nederlandse burgers te schieten.

Het doel van de reis was het kamp *Ambarawa* dicht bij Semarang op Java. Daar waren 650 Nederlandse gevangenen bijeen gebracht. Het kamp was door drie rijen prikkeldraad omgeven. Het optreden aldaar van de inheemsen, politie en arbeiders, liet niets te wensen over. Maar aan daden van willekeur en plagerijen van de zijde der kampcommandanten, met name door een van hen, de ridder MWO kapitein Mosselman, ontbrak het allerminst.

Merkwaardig was de wijze waarop de commandanten de geïnterneerden inlichtten over hun 'status'. De eerste status was die van *landverraders*, daar we ons aan landverraad of een poging daartoe hadden schuldig gemaakt. In juli-augustus 1940 kwam hierin verandering. Toen namelijk deelde de re-

geringsgemachtigde voor algemene zaken dr. Levelt namens de regering in de Volksraad mede, 'dat de NSB als zodanig landverraad zou hebben gepropageerd of georganiseerd, daarvan is niets gebleken'. De geïnterneerden kregen toen hun tweede status, namelijk die van *staatsgevaarlijken*. In oktober 1940 deelde dr. Levelt in de Volksraad mee: 'Het nog niet geheel beëindigde onderzoek van de enorme hoeveelheid correspondentie van particulieren en NSBers heeft tot dusver aangetoond, dat deze mensen niet alleen geen deloyale handelingen in de zin hadden, maar integendeel dat hiertoe noch de wil noch de wens aanwezig was'. Na deze verklaring zou men vrijlating mogen verwachten, maar neen, de kampcommandant deelde mee, dat we weliswaar onze tweede status niet meer bezaten, doch wel die van *potentieel gevaarlijken*, met andere woorden, dat we onder bepaalde omstandigheden *misschien* gevaarlijk zouden kunnen worden. Daarop volgde nog in 1941 een mededeling van de procureur-generaal mr. Block met bevestiging van de zojuist genoemde verklaring van dr. Levelt, 'dat velen door de lange internering verbitterd zijn en dus hun vrijlating niet in het belang van de oorlogsinspanning van het land kan worden geacht.' Zo bleven we dus als '*verbitterden*' opgesloten.

Op 14 november 1940 kregen 42 van de 650 in Ambarawa opgeslotenen de boodschap dat ze als behorende tot de meest onverzoenlijken naar een kamp in Ngawi zouden worden overgeplaatst; Schoonheydt was een van de 42. Na urenlang djemoeren in een gesloten wagon arriveerden ze te *Ngawi*. Het was er beter dan te Ambarawa. Op 7 december 1941 vond het drama van Pearl Harbor plaats en verklaarde de Nederlandse regering de oorlog aan Japan. Dit bracht verandering te Ngawi. Onder zware bewaking werden de mannen van Ngawi, die als de meest 'onverzoenlijken' of 'verbitterden' golden, waaronder dr. Schoonheydt, als kettinggangers aan elkander geboeid, naar Batavia getransporteerd en voorlopig opgesloten in de gevangenis Tjipinang, ieder in een getraliede ijzeren kooi met een afgesloten nachthok à la Artis. Op 21 januari 1942 werden de gevangenen, twee aan twee met kettingboeien en daartussen ijzeren stangen, naar Soerabaja vervoerd, samen 146 van de 464 geïnterneerden van Ngawi, en in het stoomschip Tjisadane geladen. De zeereis zou gevaarlijk zijn, want de oorlog was in volle omvang losgebarsten. De gevangenen werden in een grote ijzeren kooi in het ruim opgesloten; de grote luiken boven waren gesloten; de patrijspoorten dito, een rattenva, die geen enkele kans op ontsnapping zou bieden als het schip werd aangevallen. Veiligheidsmaatregelen waren trouwens niet getroffen; zwemvesten waren niet uitgereikt; het was duidelijk, dat allen tegelijk met het schip naar de kelder zouden gaan. Het licht bleef de hele nacht branden en de bewaking, zwaar bewapend, ontbrak nooit. De reis duurde 40 dagen. Op een vraag aan de bewakers of er enige kans op redding was als er iets gebeurde luidde het antwoord: 'Vergeet de boten, boeien en reddingsvloten maar; die zijn niet voor jullie; jullie verzuipen als ratten en dat is ook het beste. Jullie zijn smerige landverraders en verdienen niet beter'. Men kreeg

ook nog de verbijsterende mededeling, dat onder in het ruim een paar op scherp gestelde torpedokoppen waren aangebracht, die met een uurwerk tot explosie zouden worden gebracht als het schip werd verlaten. 'Maar dit verlaten van het schip maken jullie niet mee'. Nu, dat wisten we dan. Dat dit torpedokoppenverhaal geen ijdele praat was werd later door een der scheepsofficieren uitdrukkelijk bevestigd, mede door de kapitein (Burger). Op 1 maart 1942 arriveerde de Tjisadane via Kaapstad te Paramaribo in Suriname. De ontvangst was vijandig. De mariniers aan de wal riepen: 'Ha, daar heb je ze, die ons Indië aan de Jappen hebben verraden'. Nu, de 146 gevangenen zouden wel eens willen weten, hoe zij dat 'kunststuk' zouden hebben kunnen doen; ze moesten om de belachelijke kreten lachen. Maar lachen verging hun weldra. Want bij het 'ontladen' namen de tierende mariniers de gevangenen als het ware van de ene laars op de andere en smeten hen vervolgens met een harde duw een trap af, die naar een ruim van ongeveer dertig vierkante meter leidde. Later hoorden ze, dat de regeringsvoorlichtingsdienst te Paramaribo een publicatie had uitgegeven, die inhield, dat de gevangenen van de Tjisadane door de Nederlands-Indische regering waren gedeporteerd wegens verraad tijdens de invasie van de Japanners. Nota bene; die invasie had nog niet eens plaats gevonden toen wij gedeporteerd werden en wij zaten al gevangen vanaf mei 1940. Dit was een wel heel miserabele propagandastunt van de overheid, die met een zinneloze leugen tegen beter weten in feitelijk tot moord ophitste, moord op mensen, die zichzelf van alle misdadigheid had vrijgesproken en uitsluitend vasthield omdat ze door de ondervonden behandelingen 'verbitterd' en dus 'onverzoenlijk' waren, een veronderstelling, die wel heel huichelachtig was. Merkwaardig, de Surinaamse bevolking begreep niet wat ze hoorde en zag en liet hoe langer hoe meer blijken, dat ze voor de schandalige behandeling van de gevangenen geen sympathie had. Hieraan werkten de reeds genoemde 'memorandums', die ook in Suriname zoveel mogelijk vermenigvuldigd buiten de kampen werden gesmokkeld, duchtig mee. Het zware transport liep op de gevangenis *Nieuw-Amsterdam* uit.

4. De Van Imhoff

Maar laten we eerst naar Nederlands Oost-Indië terugkeren om het meest berucht geworden overzeetransport te vermelden, het gebeurde met de Van Imhoff. Dienaangaande bestaan talrijke bronnen. C. van Heekeren vult in zijn boek 'Batavia seint: Berlijn' zelfs drie bladzijden met de titels van boeken, geschriften en artikelen over de Van Imhoff. We hebben dus geen bronnengebrek.

De titel van het boek van Van Heekeren is strikt genomen niet juist. Op 14 april 1940 gaf de minister van koloniën te Den Haag ingevolge kabinetsbesluit aan de gouverneur-generaal van Nederlands Indië de regeringsop-

dracht om zodra hij vanuit Den Haag het overgeseinde codewoord 'Berlijn' ontving (signaal, dat de oorlog zich tot Nederland had uitgestrekt) ogenblikkelijk over te gaan tot de internering van de dan vijandelijke Duitsers in Indië, alsmede van alle van collaboratie verdachte personen; alle voorbereidingen hiertoe moesten direct zoveel mogelijk in het geheim worden genomen. Het seinwoord 'Berlijn' kwam dus uit Den Haag eer de regering uitweek naar Londen. Van Heekerens boek moest eigenlijk heten: Den Haag seint: 'Berlijn'. Batavia gaf daarna dit sein aan de Oostindische bestuursfuncties door.

Maar op dat moment waren de zeetransporten nog niet aan de orde. Dit gebeurde pas in een telegram van de Nederlandse minister van koloniën te Londen op 14 februari 1941 waarin met het oog op het dreigende oorlogsgevaar van de zijde van Japan aan de gouverneur-generaal te Batavia werd opgedragen om de meest gevaarlijken van de in Oost-Indië geïnterneerde Nederlanders naar Suriname over te brengen en de Duitse geïnterneerden naar Brits-Indië.

Met de voorbereiding hiervan ging nog wat tijd verloren. De reis naar Suriname vermeldde we reeds. Thans volgt het zeetransportverhaal van de Duitsers met de 'Van Imhoff'.

Inderdaad, het geval-Van Imhoff heeft niets met de Nederlandse geïnterneerden te maken; het schip vervoerde uitsluitend niet-Nederlanders, maar verdient een plaats in onze verhandeling, omdat dezelfde autoriteiten, die de Nederlandse geïnterneerden behandelden, hierbij in actie waren en in een voorbeeld tonen wat ze ook de Duitse gevangenen aandeden. Het was immers in strijd met de conventie van Genève burgergevangenen te vervoeren door gebieden die als gevechtsterrein gevaarlijk zijn. Parallel met het Van Imhoff geval transporteerden zij op even gevaarlijke wijze Nederlandse geïnterneerden via Kaapstad naar Suriname, eerst door het gebied van de Japanse en toen door dat van de Duitse duikboten. Het liep goed af, maar dit was niet hun verdienste, integendeel, ze waagden het er op. En hoe? Met op scherp gestelde torpedokoppen onder het verblijf van de gevangenen en verbod hen bij een onheil te redden. Het had een tweede Imhoff-geval kunnen worden.

Toen op 7 december 1941 door de Japanners Pearl Harbor werd overvallen en de Nederlandse regering te Londen de volgende dag de oorlog aan Japan verklaarde, werd de uitvoering van de genoemde transporten ter hand genomen. Op 28 of 29 december 1941 vertrok de Ophir met circa 1000 Duitsers aan boord naar Bombay, gevolgd op 3 januari 1942 door het tweede transport met de Plancius, die circa 900 Duitsers aan boord had. Op 18 januari 1942 ging het derde en laatste transport van Duitsers met de Van Imhoff vanuit Sibolga op weg naar Brits Indië.

Wel te verstaan is, dat het initiatief voor deze transporten en dus de verantwoordelijkheid in algemene zin voor het gebeuren bij de Nederlandse regering te Londen ligt. De Nederlands-Indische regering te Batavia was

alleen de uitvoerster van het Londense besluit. Dat er gevaren aan de transporten waren verbonden was uiteraard te Londen bekend. De regering aldaar heeft de verantwoordelijkheid hiervoor geaccepteerd, evenzeer als de verantwoordelijkheid voor de andere zeetransporten.

De Van Imhoff mat 8443 bruto registerton en kreeg aan boord 478 Duitsers (ook niet-Duitsers, namelijk Oostenrijkers, Hongaren enz.), burgergevangenen, die men hiertoe uit de interneringskampen had gehaald. Van hen waren er 21 zendelingen, 14 priesters, vele bejaarden, kunstenaars, artsen en geleerden, voorts ook een aantal koopvaardijmatrozen en dan nog acht krankzinnigen, patiënten, die men uit een krankzinnigengesticht had gehaald.

Wat voor zin had een aldus samengesteld transport toch? Ging het om mannen, die voor krijgsdienst geschikt waren en eventueel de Japanse zijde zouden kunnen kiezen, dan viel het transport te begrijpen, maar zendelingen, priesters, bejaarden, zelfs ook krankzinnigen uit een krankzinnigengesticht, wat voor zin had dit? De orders kwamen van de 'commandant zee-macht', met formele toestemming van de gouverneur-generaal jhr. mr. Tjarda Van Starckenborch Stachouwer, die zich had te richten naar de besluiten van de Nederlandse regering te Londen. Of de gouverneur-generaal ook van de uitvoering van de orders heeft kennis genomen, is niet bekend. Wel weten we, dat de paniek, die Nederlands Oost-Indië toen overheerste, zeer abnormale toestanden teweeg bracht.

Aan boord bevond zich de normale bemanning van 48 koppen, voorts 62 soldaten voor de bewaking, onder bevel van de oudste luitenant G. Lieffering, en dan de gevangenen, die opgesloten werden in prikkeldraadkooien, per kooi 30 man; deze kooien waren 1,10 meter hoog. Alle scharen, messen, spiegels waren van de gevangenen afgenomen. De legering in de prikkeldraadkooien, vlak bij de hete machines, was benauwd, want alle openingen waren met prikkeldraad afgesloten, zelfs de luiken; ze was mensonwaardig. De bewaker N. Mannot schreef later: 'Ik vond het een zielig geheel en gevaarlijk of vreselijk kon ik de gevangenen niet vinden; er waren een boel Indische jongens bij, ook enkele buitenlanders-niet-Duitsers'.

De kapitein was niet gelukkig met zijn opdracht. De tocht was natuurlijk gevaarlijk vanwege de Japanse onderzeeboten en vliegtuigen, het schip was niet bij het Rode Kruis aangemeld als transportschip van 'krijgsgevangenen', het reddingsmateriaal was onvoldoende en de feitelijke noodzaak van het transport was hem niet duidelijk, maar bevel is bevel; hij moest varen en hij voer. Dat de Engelsen in Bombay van de beide vorige transporten schande hadden gesproken, wist hij ook wel, maar wat was eraan te doen. Hij moest.

De motivering van de gezamenlijke zeetransporten was, dat de met de Japanners mogelijk samenwerkende (collaborerende) mannen in Oost-Indië er niet mochten blijven; ze moesten worden weggebracht. Nu, dan had men eigenlijk alle Indonesiërs moeten wegbrengen, want ieder kon begrijp-

pen, zoals het ook later in de praktijk overtuigend bleek, dat de Japanners in Indië noch met de Duitsers aldaar, noch met de Nederlanders zouden collaboreren. De Japanners sloten later Duitsers en Nederlanders, die in hun handen vielen, gelijkelijk in kampen op. De fictie van gevaarlijke Duitse en Nederlandse collaborateurs was niet op de werkelijkheid gegrond. En dat men dan bovendien nog de te riskante zeetransporten met de risico's van oorlogsrampen en niet onaanzienlijke kosten voor deze fictie over had, getuigt niet van een weloverwogen beleid, integendeel.

De beste beschrijving van de Van Imhofftocht vonden we in het boek van C. van Heekeren, toen aspirant-controleur van het Europees-Binnenlandse bestuur te Taroetoeng, de hoofdplaats van de Bataklanden op Sumatra, die de historie van dichtbij meemaakte en er een eerlijke en uitvoerige beschrijving van geeft in zijn boek, getiteld 'Batavia seint: Berlijn', verschenen in 1967.

* * *

De Van Imhoff ging op 18 januari 1942 op weg.

De volgende dag, 19 januari, na 18 uur varen, naderde een Japans vliegtuig, dat het schip bombardeerde. Het werd door de derde bom zwaar getroffen. De kapitein zegt hierover: 'Het was alsof het schip werd opgenomen en opzij gezet, terwijl de kompasketels uit de nachthuizen vlogen en een grote waterzuil over de brug kwam'. Volgens de verklaringen van de kapitein werden toen de machines gestopt; hij zag dat het voorschip reeds begon weg te zinken. Luitenant Liefferink deelde aan de opgesloten Duitsers mee, dat de kapitein 'de laatste zou zijn, die met hen in geval van nood van boord zou gaan'. Maar in werkelijkheid had de kapitein aan de bemanning al de opdracht gegeven zich voor te bereiden op het verlaten van het schip. Inmiddels werden de reddingsboten gevierd en werden de pompen stuk geslagen, waardoor het schip sneller zinkt. Dit laatste kan een oorlogshandeling zijn ter voorkoming van de mogelijkheid, dat het schip in vijandelijke handen valt, doch deze omstandigheid deed zich daar niet voor en het stukslaan van de pompen verkleinde dus zonder wezenlijke noodzaak de overlevingskans van de opgesloten gevangenen. Er waren ook vloten aan boord, maar deze werden deels onnodig over boord gezet en dreven direct af. De kapitein zeide later dat, terwijl de bemanning het schip verliet, in elke reddingsboot twee soldaten meegingen. De bewakers in de ruimen waren het laatste aan de beurt. De laatste sergeant gaf de sleutels van de kooien aan de Duitsers, alsook de kniptang, dat wil zeggen, deze werden naar binnen geworpen in de kooien en de gevangenen moesten maar zien welke sleutel op welk slot paste. Met vijf reddingsboten en een motorsloep gingen de Nederlanders er vandoor. Hoeveel Duitsers er aan boord waren is wel ongeveer vast te stellen. In totaal waren in Indië circa 2400 Duitsers. Op 28 of 29 december 1941 vertrok de eerste boot naar Brits Indië met 975

geïnterneerden, op 3 januari 1942 ging de tweede met 938 gevangenen aan boord, het restant van 478 man ging per Van Imhoff. Van hen bleven er 66 in leven plus Walkowiak. Het aantal omgekomenen is dus te stellen op 411. De bemanning van 48 man en de 62 soldaten, samen 110 man, zouden aan 3 sloepen rijkelijk genoeg hebben gehad; deze sloepen konden officieel per stuk 42 man dragen, in feite nog aardig wat meer. Dus men had twee reddingsboten voor de gevangenen achter kunnen laten, die dan maar zien moesten hoe ze met hun 478 man wegkwamen. Doch . . . men liet voor de gevangenen niets achter dan één reddingsboot die men niet uit de davits had kunnen loskrijgen en een kleine werkboot, alsmede de wetenschap, dat ze volledig in de steek werden gelaten. Nu was dit — aldus Van Heekeren in zijn reeds genoemde boek — niet geheel onbegrijpelijk, want indien men de 478 Duitsers direct bij het gevaar had losgelaten, zou theoretisch mogelijk zijn geweest, dat ze met hun 478 man de Nederlanders hadden aangevallen en zich van de sloepen hadden meester gemaakt. Met die kans moest de vertrekkende groep Nederlanders rekening houden. Maar in elk geval blijft dan nog over dat ze de pompen niet hadden moeten stuk slaan en ook de bamboevlotten niet nutteloos deels in zee hadden moeten werpen.

Toen de laatste militairen van boord gingen kwamen de eerste Duitsers reeds aan dek. Een van de eersten, de matroos Walkowiak, stoorde zich niet aan de gegeven waarschuwing, dat er geschoten zou worden op iedere Duitser, die zou trachten in een van de sloepen te komen; hij gleed langs een touw omlaag en zwom naar de motorsloep, die nog vlak bij het schip lag. Men schoot vanuit de boot op hem en een kogel doorboorde zijn pols. Men nam hem toen dan toch maar aan boord. Op deze wijze werd de enige Duitser, die zich niet aan de orders stoorde, door de Nederlanders gered.

De grote sleep zette zich langzaam in beweging. Ze kwam op 21 januari op het eilandje Poelau Simoek dicht bij Nias aan land.

Voor de op de Van Imhoff achtergeblevenen was de situatie wanhopig. Weliswaar bleef het schip nog zeven uur drijven, maar hoe zich te redden? De ene achtergebleven sloep, die de bemanning niet had kunnen meenemen, omdat ze de boot niet uit de davits kon los krijgen, werd na twee uur zwoegen door een groep Duitsers los gekregen en te water gelaten. De boot stak af met 42 man, maar eer ze door de mensen, die in het water lagen en zich met allerlei wrakhout en meubels drijvende hielden heen gevaren was, had ze 54 man aan boord; meer gingen er beslist niet in. Ze had geen riemen; deze hadden de Nederlanders met het watertonnetje en de broodtrommel meegenomen. Met handen en planken roeiden ze wat ze konden om uit het zogbereik van het zinkende schip weg te komen. Er was ook nog een kleine werkboot aan boord die 18 man ging bevatten en een vlot meesleepte, waarop 7 man zaten.

De volgende dag naderde het motorschip Boelongan de plaats van de ramp. Het schip praaide de sloep en vroeg door de megafoon of ze ook Nederlanders aan boord had, hetgeen werd ontkend. Later schrijft één van de sloep:

'We vertelden, dat de Nederlanders zich allang in veiligheid hadden gebracht. We verzochten om wat water en proviand, daar we absoluut niets meer hadden'. Het liet de kapitein volkomen koud. Hij gaf geen antwoord en het schip voer verder. De Boelongan heeft daarna ook nog de kleine boot met haar meegesleept vlot gepraaid met hetzelfde resultaat. De kapitein had instructie de Nederlanders te redden en bekommerde zich niet om de Duitsers, hoewel hij zien kon dat die kleine werkboot het met 7 Duitsers beladen vlot niet zou kunnen wegslepen. Hij had deze 7 man gemakkelijk kunnen redden, doch deed het niet. De kapitein schrijft later zelf in zijn proces-verbaal van 6 februari 1956: 'Terwijl ondergetekende overwoog of het verantwoord was deze mensen aan boord te nemen, *hetgeen in strijd zou zijn met de instructies*, verscheen wederom een Japans vliegtuig . . .'

Nu, dat weten we dan. Er dobberden vermoedelijk op de plek van de ramp nog wel drenkelingen rond op wrakstukken, maar de Boelongan had behalve van het Japanse vliegtuig ook nog last van de wind en de zee en keerde naar zijn haven terug zonder rondzwalkende drenkelingen te zoeken of te vinden. De reddingsinstructies strekten zich niet uit tot de Duitse drenkelingen. Deze waren op onzinnige en onbehoorlijke wijze op transport gesteld en werden nu als drenkelingen zonder meer aan hun lot, dat wil zeggen aan verdrinken, overgelaten. Een verheffende indruk maakt deze situatie wel allerminst.

De laatste Duitser, die van boord ging als passagier van de kleine werkboot, doorwandelde eer hij wegging nog even het schip. Wat hij zag was ontzettend. Mensen, die zich het leven benamen; een van de krankzinnigen, die een kapiteinsuniform had aangetrokken en dwaze bevelen ronschreeuwde; een grote groep, die zich van de drankvoorraad had meester gemaakt en zich dronken dronk, terwijl één van hen er zelfs nog muziek bij maakte. Hij spoedde zich weg naar de werkboot, die alleen hem nog kon opnemen en met 18 man overladen was. Deze werkboot sleepte ook nog een vlot mee waarop 7 man zaten. Eigenaardig, dit kleine transport had een gelijk probleem als de kapitein van de Boelongan. Het vlot was te zwaar voor de werkboot. Ze kwam niet vooruit en kreeg het hoe langer hoe moeilijker temeer daar de wind opstak en de zee woeliger werd. Tenslotte kapte ze het vlot met de 7 man af; het kon niet anders. Die 7 verdronken. Ja, de kapitein van de Boelongan wist ook wel, dat hij die 478 Duitsers onmogelijk kon redden. En hij had zijn orders; deze zeiden, dat het redden van de Nederlanders vóór ging.

Maar we gaan verder. De reddingsboot met haar 53 geredde Duitsers, gekweld door gebrek aan drinkwater en proviand, had het zeker niet gemakkelijk, doch doorstond alle tegenspoed en bereikte op 22 januari 1942 het eiland Nias. Hier kwamen 52 geredden aan land, dodelijk uitgeput, maar in elk geval gered. Ook de kleine werkboot met de resterende 14 man kwam aan land. Samen waren er dus 66 overlevenden alsmede Walkowiak. Ze werden op Nias als Duitsers opnieuw geïnterneerd, maar ondervonden hier

een behoorlijke behandeling. Het aantal omgekomenen is zodoende op 411 te stellen.

Er is over geschreven, waarom na de aankomst van de geredden op Nias niet alsnog pogingen konden worden gedaan om drenkelingen te gaan zoeken. Gebeurd is dit niet. Belde men naar Sibolga dan is allicht geweest op de Boelongan, waaraan men dit hulpbetoon kon overlaten. We beschreven het. Er is ook een verhaal, dat er op de sleep met de Nederlandse geredden een verklaring is opgemaakt, vermoedelijk door de kapitein van de Van Imhoff, die spreekt over 'muitelij' onder de Duitsers, wat hulp tot hun redding onmogelijk maakte; deze verklaring moest (onder dwang zoals de betrokkene later verklaarde) ook door de geredde Duitser Walkowiak worden ondertekend. De kapitein wist op dat moment nog niet dat er op Nias 66 geredde Duitsers zouden zijn en wilde blijkbaar een soort verontschuldiging op papier zetten, die nu als waardeloos wegviel. En dat er van 'muitelij' geen sprake was kon gemakkelijk worden vastgesteld. Dat de kapitein bevreesd was voor een botsing met de Duitsers is vanzelf wél mogelijk. En dat de Boelongan geen enkele Duitse drenkeling had opgepikt wist hij blijkbaar reeds.

Wat ook van deze verhalen te denken valt, ze veranderen niets wezenlijks aan de vermelde feiten. We vermelden ze slechts omdat ze in de pers circuleerden en dus min of meer tot de historie van het geval behoren.

In Nederland werd het geval bekend doordat radio-Oranje vanuit Londen op 1 februari 1942 liet weten, dat in Nederlands Oost-Indië geïnterneerde Duitsers naar Brits-Indië waren overgebracht en zeide vervolgens letterlijk: 'Officieel wordt gemeld, dat het allerlaatste van deze transporten over zee door de Japanners is aangevallen, hetgeen een groot aantal slachtoffers veroorzaakte'. Radio-Hilversum, dat alleen door de Duitsers goedgekeurde berichten kon uitzenden, berichtte diezelfde dag eveneens deze transporten en zeide verder: 'Tijdens een dergelijk transport is een schip, dat Duitse geïnterneerden in strijd met de bepalingen van het volkenrecht door de gevechtszones van de Indische wateren vervoerde, door de Japanners gebombardeerd tengevolge waarvan onder de Duitsers een groot aantal slachtoffers is gevallen. Met dit opzettelijk in gevaar brengen van het leven van civiele geïnterneerden heeft Nederlands-Indië een grote verantwoordelijkheid op zich genomen'.

Een poos later (in de periode van 12 tot 18 februari) verschenen, nadat via Japan mededelingen van de overlevenden waren aangekomen, een aantal felle artikelen in de Duitse pers met o.a. de titels: 'Die Hölle auf dem Internierten-Schiff', 'Deutsche Zivilinternierte unmenschlich behandelt', 'Schamloses Verhalten Niederländischer Kolonialbehörden gegenüber deutschen Internierten', enz. Een en ander leidde in 1956 op verzoek van de Westduitse regering te Bonn tot een gerechtelijk onderzoek onder leiding van de procureur-generaal mr. Van Dulleman te Amsterdam; dit onderzoek maakte geen vervolging aanhangig; de procureur-generaal deelde mede, dat

'geen strafbaar feit had plaats gevonden'. Niettemin bleef de zaak de aandacht trekken. De televisie had er af en toe ook mee te maken en in het parlement werden vragen gesteld aan de minister van defensie, die erop uitliepen, dat de minister verwees naar het rijksinstituut voor oorlogsdocumentatie waar de betreffende stukken voor ieder ter inzage werden gesteld. Van een gerechtelijk onderzoek is derhalve niets gekomen.

Wij dringen daar ook niet op aan. Maar wij dringen er wel op aan dat de geschiedenis eerlijk zal worden geschreven. We stellen prijs op onze geschiedenis en hebben er veel voor over om deze goed te boekstaven. Ze dient echter zeker niet om het verleden te versieren met deugden, die er niet waren en ondeugden te verzwijgen, die het ontsierden. Ze moet de waarheid zeggen en brengen. Dan alleen is ze leerzaam.

Was hier sprake van een oorlogsmisdaad? Zo ja, wie is dan verantwoordelijk? De verantwoordelijkheid berustte bij de commandant zeemacht te Batavia, die ingevolge machtiging van de gouverneur-generaal de orders gaf en deze handelde op last van de regering te Den Haag, later te Londen. We zien in meer opzichten, dat bij de psychose, die in Indië het bestuursapparaat aantastte, de zaken de gouverneur-generaal uit de hand liepen. Men voerde zijn opdrachten in paniekstemmingen uit en de gevolgen kwamen de gouverneur-generaal ternauwernood ter kennis. Is de commandant zeemacht verantwoordelijk? Van hem geldt hetzelfde als van de gouverneur-generaal. De havenautoriteiten van Sibolga? Zij hadden strikte orders van de commandant zeemacht. De kapitein van de Van Imhoff? En de kapitein van de Boelongan? Zij hadden een onuitvoerbare opdracht en wisten dit. Bij de uitvoering werden ernstige en onnodige fouten gemaakt; we noemden ze. Eigenlijk faalde het hele apparaat. En de hoofdverantwoordelijkheid ligt bij de regering, die dit apparaat in werking stelde met onafwijsbare lastgevingen. En hoe zou men dit totale apparaat kunnen veroordelen?

Maar was er dan in het geheel geen oorlogsmisdaad ter zake? Wij menen van wèl. Die *psychose*, die paniek, was in hoge mate misdadig van aard. En de verwekkers van deze psychose (we gebruiken opzettelijk het meervoud) pleegden een oorlogsmisdaad. Jawel, waren er dus persoonlijke oorlogsmisdadigers? Dit is moeilijk vast te stellen. Een psychose, een verdorven volksgesteldheid is geen persoon. De verwekkers van zulk een psychose zijn wèl personen. Maar tegelijk staan we dan voor het feit, dat een 'misdad' boos opzet onderstelt, een handelen tegen beter weten in. En dit kan men de verwekkers van de psychose niet zonder meer ten laste leggen. Worden er verkeerde beslissingen in een soort paniekstemming genomen dan geschiedt dit niet uit boos opzet, uit bewuste kwaadwilligheid. Nu weten we wel, dat er 'oorlogsmisdaden' ten laste zijn gelegd aan mensen, die zonder bepaald boos opzet faalden, die men in weerwil daarvan voorhield, dat zij naar hun persoonlijk geweten handelend anders hadden behoren te handelen dan ze deden en die men deswege als oorlogsmisdadigers veroordeelde. Maar het

wil ons voorkomen dat dan aan de gerechtigheid toch geweld wordt aangedaan. Verkeerde beslissingen op het hoogste niveau kunnen, ook al hebben ze de meest tragische gevolgen, niet zonder meer als oorlogsmisdaden worden gekwalificeerd, dunkt ons. Voor het gebruiken van het begrip misdaad is het aantonen van boos opzet onmisbaar en dit kan men de autoriteiten ten aanzien van het verwekken van deze psychose niet zonder meer ten laste leggen. Niettemin moeten we deze verkeerde beslissingen en hun zeer noodlottige gevolgen wel onder het oog zien en analyseren. Ze maakten geschiedenis, een geschiedenis met zeer donkere bladzijden en dit moet geboekstaafd worden. Het zou geen geschiedschrijving zijn, indien ze dit naliet. Het behoort zelfs tot de hoofdzaken van het gebeuren in Nederlands Oost-Indië ze te vermelden. Ze waren de hoofdoorzaken van de psychose in Nederland en in de Oost.

5. Hoe ontstond deze psychose?

Het is zeer belangrijk vast te stellen, hoe de psychose, de paniek, de opgewonden volksgesteldheid in Nederlands Oost-Indië, die daar de 'Kamptoe-standen' beheerste, is ontstaan. Ze is niet in Oost-Indië zelf ontstaan, ze is door Nederlandse autoriteiten te Den Haag en te Londen veroorzaakt, En dit moet worden aangetoond. We gaan hierbij niet in op de politieke en psychologische oorzaken, die te voren een rol speelden; dit zou ons te ver voeren; we beginnen bij de feitelijkheden, die in Nederland de psychose verwekten en haar uitbreiding naar Nederlands Oost-Indië tot gevolg hadden.

Het eerste feit als zodanig is de internering van 21 personen in het fort Prins Frederik te *Ooltgensplaat* op 4 mei 1940.

Deze internering heeft een vrij zonderlinge geschiedenis. Ze vond plaats op last van de regering, met name van de minister-president jhr. mr. D. J. de Geer en werd krachtens de oorlogwet niet uitgevoerd door de justitie doch door de opperbevelhebber van land en zeemacht generaal H. G. Winkelman. Maar deze had tegen de internering in kwestie ernstige bezwaren, die hij meermalen ter kennis bracht. De generaal oordeelde, dat zulk een internering alleen gerechtvaardigd zou zijn, indien bepaalde uitingen, handelingen of feiten van staatsgevaarlijke aard of althans aanwijzingen van deze aard ten laste konden worden gelegd. Dit was een zeer juist te achten beperking. Dat een stroming, bijvoorbeeld de NSB, ideologische sympathie had voor een stroming in het buitenland was op zichzelf geen reden tot internering (zie hierover verschillende uitlatingen van de generaal in de Verslagen van de Parlementaire Enquêtecommissie o.a. deel I c, pag. 74). En uitlatingen, feiten of handelingen en aanwijzingen van deze aard in staatsgevaarlijke zin waren de generaal naar hij verklaarde *niet bekend*. Het

standpunt van de generaal is grondwettelijk en wettelijk ongetwijfeld juist te achten en was in overeenstemming met de 'rechten van de mens'. Stelt u voor, dat wanneer de Russische dreiging acuut werd de communistische partij Nederland omdat ze ideologisch sympathie heeft voor het Russische communisme onverwijld en zonder meer werd opgesloten. Het is niet te verwachten dat een Nederlandse regering daartoe zal overgaan, principieel niet, omdat het besluit van 4 mei 1940 radicaal foutief was en praktisch niet, omdat men voor het sterke Rusland heden meer bevreesd is dan voor het toenmalige Duitsland.

Voorts was bekend, dat Mussert, de leider van de NSB, op de vraag hoe de NSB in oorlogstijd zou handelen, namens de NSB had verklaard: 'Dan zal de Nederlandse soldaat zijn Nederlandse plicht doen'. Hierbij sloot de gehele raad van de NSB zich aan (ook vanzelf mr. M. M. Rost van Tonningen). En hiernaar hebben de NSB-leden in de meidagen van 1940 gehandeld. De opperbevelhebber generaal Winkelman heeft toen en later en ook na de bevrijding herhaaldelijk uitdrukkelijk verklaard, dat geen bewijzen van het tegendeel hem bekend zijn geworden. Te noemen is dat mr. A. J. van Vessem, Eerste Kamerlid voor de NSB, direct na de capitulatie zich ten kantore van de generaal vervoegde, hem daar sprak in aanwezigheid van een der generaals Van Voorst tot Voorst en de uitdrukkelijke verzekering van generaal Winkelman kreeg, dat van generlei verraadsoptreden hem iets was gebleken en de Nederlandse tot de NSB behorende militairen behoorlijk hun plicht hadden gedaan. Deze in een particulier onderhoud gedane mondelinge verklaring kreeg enige bekendheid en komt ook voor in Oost-Indische memorandums, maar miste nog de officiële mededeling in de pers. Hierin werd voorzien, toen mr. Rost van Tonningen na zijn terugkeer uit Frankrijk met een commissie van de NSB de generaal opzocht en van hem een schriftelijke gelijklopende en door hem ondertekende verklaring kreeg, die met toestemming van de generaal daarna via het ANP in de gehele pers werd gepubliceerd, dato 3 juni 1940. Dit was dus duidelijk. Ook na de bevrijding bevestigde generaal Winkelman uitdrukkelijk de juistheid van de bovengenoemde verklaringen.

De generaal was dus afkerig van de voorgenomen interneringen. Hij achtte daartoe geen voldoende redenen aanwezig. En een door sommige burgerautoriteiten voorgestane internering op grond van 'politiek inzicht' kwam hem geheel en al verwerpelijk voor.

Maar de regering en met name de minister-president jhr. mr. D. J. de Geer zette door. Uiteraard is de opperbevelhebber ondergeschikt aan de regering. Minister De Geer eiste van de opperbevelhebber een lijst van te interneren personen. Generaal Winkelman belastte hiermee luitenant-generaal H. A. C. Fabius, toen chef van de militaire inlichtingendienst, en deze overhandigde de minister een van de 'binnenlandse veiligheidsdienst' verkregen lijst van 20 personen, die de minister aan de naam van mr. Rost van Tonningen kon toevoegen, met de mededeling erbij, dat 'bewijzen' tegen hen ontbra-

ken. De eigen dag is toen door minister De Geer het internerings-besluit uitgevaardigd (zie Verslagen Parl. Enq-commissie deel I c o.a. pag. 256) en ook uitgevoerd.

Op deze lijst stonden de volgende namen: M. M. Rost van Tonningen, P. A. E. Latieu, J. H. Feldmeyer, J. J. Arendse, G. Kossen, H. J. W. van Dillen, H. A. van Hilten, F. E. H. Jelinger, J. A. Niks, J. van den Hoonaard, J. Proost, A. van der Oord, W. Th. M. Geelen, P. H. J. van Duynen, K. H. Thomas, A. Verhoef, A. G. Bouten, A. J. Fey, J. H. Wolsink, G. Hasperhoven, W. N. A. Kroller.

Wat van deze lijst te zeggen? Er waren wel een paar NSB-leden bij, o.a. J. H. Feldmeyer de *latere* aanvoerder van de SS die toen nog niet op de voorgrond trad, maar ze was geen NSB-lijst. Er stonden communisten bij; en voorts vrijwel onbekenden. Het was een met spoed samengeraapt stelletje, teneinde te voldoen aan de eis van minister De Geer, die bij de naam van mr. Rost van Tonningen een interneringsgroepje wilde hebben.

Het was blijkbaar door minister De Geer niet zozeer tegen de NSB gericht, want dan zou hij toch minstens de leider Mussert erbij hebben moeten voegen, zo al niet de hele top van de NSB. Het ging ook niet tegen Rost van Tonningen als NSB-lid, want het standpunt van Rost van Tonningen verschilde niet van de bovengenoemde beginselverklaring van Mussert. Minister De Geer wilde blijkbaar om speciale persoonlijke redenen Rost van Tonningen op de korrel nemen en de andere 20 dienden slechts als camouflerend toevoegsel aan deze feitelijkheid.

De afloop is bekend. Vanuit Ooltgensplaat werden de gezamenlijke geïnterneerden bij het oorlogsbegint door België naar Frankrijk gevoerd met de bedoeling hen naar Engeland over te brengen. Dit mislukte omdat de gevangenen door het Duitse leger werden bevrijd. Zij keerden naar Nederland terug.

Aan deze rommelige en willekeurige interneringsactie ontbrak ook de eerlijkheid. Er werd geen duidelijke reden voor de internering bekend gemaakt. Dit kon ook niet, want redenen van feitelijke aard ontbraken, zoals de militaire opperleiding duidelijk genoeg had gezegd en een internering op grond van 'politiek inzicht' kwam niet in aanmerking. Niettemin maakte de actie de indruk op de massa, dat al die redenen aanwezig waren. De poging de geïnterneerde groep naar Engeland over te brengen werd algemeen opgevat als een poging van de regering om de top van een eventuele vijfde colonne onschadelijk te maken door deze top in het buitenland op te bergen. Nu wist minister De Geer natuurlijk, dat deze vijfde colonnesuggestie ongegrond was, maar de massa wond er zich bij op, ook de massa van de Nederlanders in Nederlands Oost-Indië. Hiermee begon de psychose zowel hier te lande als in de Oost. Ze begon op een niet eerlijke manier met een valse suggestie. Van een vijfde colonne is immers nooit iets gebleken, noch hier noch in de Oost, zoals ook prof. dr. L. de Jong in zijn groot geschiedwerk nader aantoont. Maar minister De Geer corrigeerde de foutieve indruk niet,

doch maakte van de suggestie gebruik voor zijn verdere actie. Die suggestie kwam hem te pas. Hij ging ermee door. Op 10 mei 1940 gelastte hij zonder meer de internering van de NSB-ers, mannen, vrouwen, en kinderen. Het werd nu, hoewel dit niet werd gezegd in werkelijkheid een internering op grond van 'politiek inzicht', die officieel door de verantwoordelijke militaire top en door de meeste politici uitdrukkelijk werd verworpen en toch als zodanig werd uitgevoerd-op last van de minister-president jhr. mr. D. J. De Geer. Neen, eerlijk was dit niet, helemaal niet. Het was een verergering van de kwade schijn, waarmee de internering te Ooltgensplaat begon. Het was volksmisleiding tegen beter weten in, een volksmisleiding, die al de ellenden van de hierdoor opgewekte psychose veroorzaakte. Een internering uitsluitend gegrond op een ander 'politiek inzicht' is in strijd met de democratie; maar vervalsing hiervan tot een niet aanwezig 'verraad' is nog meer in strijd met de democratie; ze is volksvergiftiging.

Ook juridisch was het optreden ter zake van de eerste minister niet onbedenklijk. Bij de afgekondigde 'staat van beleg' krachtens de oorlogswet was het parlement voor een groot deel uitgeschakeld en was de uitvoerende macht in handen van de opperbevelhebber generaal H. G. Winkelman, die daarvoor de verantwoordelijkheid droeg. Deze verantwoordelijkheid strekte zich ook uit tot de kwestie: interneren of niet. Nu weten we, dat de generaal gekant was tegen de interneringspolitiek, die minister-president De Geer wenste. De generaal heeft blijkens de Verslagen van de Parlementaire Enquêtecommissie dit herhaaldelijk te kennen gegeven. Maar de minister-president dreef door. De generaal had kunnen weigeren, doch is hier in de dreigende oorlogsomstandigheden niet toe overgegaan, hij heeft zich geschikt naar de drang van de eerste minister. Was deze aandrang, dit ingrijpen in de bevoegdheden van de opperbevelhebber, juridisch en staatsrechtelijk in orde? Hij was en bleef eerste minister; maar onder vigueur van de oorlogswet deed hij met de bevoegdheden van de opperbevelhebber wat hij met de bevoegdheden van het parlement in normale omstandigheden zich niet had kunnen permitteren. Zijn optreden was ook in dit opzicht sterk aanvechtbaar, zowel ten aanzien van 'Ooltgensplaat' als ten aanzien van de op 10 mei 1940 op zijn 'bevel' doorgezette internering van de NSB. De internering van 10 mei 1940 was nu rechtstreeks tegen de NSB. gericht. De volksovertuiging, die na de publicaties over 'Ooltgensplaat' sterk tegen de NSB was stelde de minister hiertoe in staat. Ten onrechte, want de regering wist, dat van geen enkel verraad iets was gebleken, des te meer ten onrechte, omdat de morele plicht van de regering was de aanvankelijk gewekte indrukken als foutief te corrigeren; maar minister De Geer deed het tegengestelde; hij liet de foutieve indruk van zijn 4 mei-besluit voortwoekeren en maakte er gebruik van om nu zonder meer de internering van de NSB te gelasten, die op grond van de groeiende psychose ook extra ruw gebeurde. Het verslag van de Parlem. Enq. Commissie stelt vast, dat er hierbij 7 doden vielen. De opzettelijk verwekte volksopwinding kwam hierin